

Rafael Verbuyst

Khoisanactivisme en inheemse landeisen in Zuid-Afrika

Enkele vraagstukken voor historici

De ‘*Khoisan-revival*’-beweging in post-Apartheid Zuid-Afrika brengt een toenemend aantal mensen ertoe zich te identificeren als Khoisan. Deze identificatie gaat vaak gepaard met eisen voor inheemse rechten en land. Aangezien Khoisanactivisten zich beroepen op gebeurtenissen die zich eeuwen geleden hebben afgespeeld, leidt dit tot ingewikkelde vraagstukken voor historici: welke concepten en vormen van bewijs kunnen objectief vermeend onrecht in het heden verbinden met onteigeningen uit een ver verleden? In dit artikel baseer ik mij op mijn onderzoek over Khoisanactivisme en -landeisen in Kaapstad om enkele vraagstukken aan de lezer voor te leggen ter reflectie.

De Khoisan in Zuid-Afrika: van decimatie en onteigening tot *revival* en restitutie

We schrijven 3 mei 1672: Albert van Breugel, toenmalig waarnemende commandeur van de Kaap-kolonie, ondertekent een verdrag met één van de laatste zelfstandige leiders van de Khoisan in de regio.¹ Het verdrag bouwt voort op een vorige, soortgelijke, verbintenis tussen de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) en enkele Khoisanleiders rondom de Tafelbaai. Het consolideert twintig jaar verzet, oorlog, onteigening en onderwerping van de Khoisan, sinds de aankomst van Jan van Riebeeck en de vestiging van een permanente verversingspost voor reizigers en handelaren tussen West en Oost onder het vaandel van de VOC. Het verdrag is van belang omdat het aangeeft dat de VOC overstapte van een grotendeels *laissez-faire* en

economisch gebaseerde aanpak *tegenover* de Khoisan tot een politiek van permanente vestiging en uitbreiding *ten koste van* de inheemse bevolking.

De steeds toenemende Europese bevolking aan de Kaapkolonie werd aangemoedigd zich te vestigen in het binnenland en deze expansie leidde in de navolgende eeuwen tot een onderwerping en onteigening van de inheemse Khoisan (en andere etnische groepen) door het hele huidige Zuid-Afrika.² Daarnaast bleken de Khoisan niet opgewassen tegen de Europese ziektekiemen en sommige historici schatten dat er ongeveer negentig procent van de inheemse bevolking gestorven is, voornamelijk aan het pokkenvirus.³ Militair zwak en gedecimeerd in aantal bleven er voor de Khoisan nog weinig mogelijkheden over: vluchten naar het Noorden of aan de slag gaan als huishulp of boerenknecht voor de nieuwe Europese gezaghebbers. Deze dynamiek had als gevolg dat de Khoisan gedurende de achttiende en negentiende eeuw opgeslorpt raakten in de zogenaamde ‘kleurling’⁴-bevolkingsgroep in Zuid-Afrika. In dit proces ging hun (culturele) identiteit grotendeels verloren.⁵ In de twintigste eeuw was het bewustzijn rond de Khoisan dermate afgenomen dat voormalig president Thabo Mbeki hen omschreef als een uitgestorven volk in zijn beroemde speech *I am an African*.⁶

Deze uitspraak werd niet goed ontvangen door enkele activisten die zich sinds het einde van de Apartheid in 1994 als Khoisan gingen identificeren en campagne voerden rond inheemse rechten en reparaties. Anno 2017 is deze groep zowel talrijker als mondiger geworden. In essentie gaat het ze om twee zaken: enerzijds om een officiële erkenning van hun traditionele leiders, op min of meer dezelfde wijze als leiders van andere etnische groepen in Zuid-Afrika erkend worden in het nieuwe democratische bestel. Anderzijds gaat het ze om de mogelijkheid om inheemse landeisen in te dienen die eeuwen geschiedenis kunnen overspannen. Tegen beide eisen maakt de regering bezwaar, aangezien de verificatie van deze beweringen volgens hen nauwelijks objectief mogelijk is. Landeisen zijn momenteel officieel beperkt tot de periode van de Apartheid (in deze context gedefinieerd als 1913-1994) en de onteigeningen die voornamelijk plaatsvonden in het kader van de thuislandenpolitiek waarbij etnische groepen met geweld in bepaalde gebieden werden verplaatst. Deze gebeurtenissen hebben namelijk een hoop papiermateriaal achtergelaten. Bovendien wordt vaak aangehaald dat begrippen als ‘privé-eigendom’ en ‘onteiening’ veranderen van betekenis door de eeuwen heen en men kan hun toepassing binnen verschillende

historische contexten als anachronistisch beschouwen.⁷

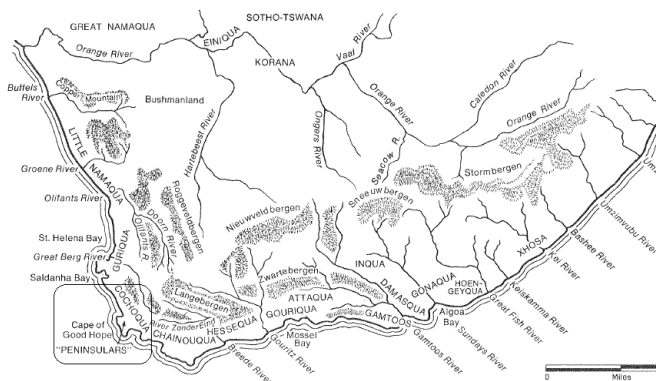
De '*Khoisan revival*'-beweging begon ondanks deze kritieken op dreef te komen in het voorbije decennium toen enkele mondige en invloedrijke figuren binnen de beweging het voortouw begonnen te nemen. Als gevolg hiervan besloot het African National Congress (ANC) gevolg te geven aan de verkiezingsbeloften die het had gemaakt tijdens hun campagne in 2014 en initieerde het een formeel proces om te verkennen of landeisen voor de Khoisan mogelijk konden worden gemaakt. Dit verkenningproces vond plaats in het kader van het heropende landhervormingsproces dat tot op heden nog steeds enkel betrekking heeft op de twintigste eeuw. Bovendien herstelde de regering een wetsvoorstel dat in vergetelheid was geraakt waarmee traditionele Khoisanleiders officieel erkend zouden kunnen worden; nu herdoopt als de National Traditional and Khoi and San Authorities Bill. Hoewel er enkele bijeenkomsten hebben plaatsgevonden is er nog niets concreets uit deze onderhandelingen gekomen. Een officiële erkenning als uniek en inheems in Zuid-Afrika is wellicht uit den boze voor de overheid en de wetsvoorstellen zullen mogelijk stof liggen te vergaren tot de volgende verkiezingen.⁸ Toch menen de Khoisan-activisten hun doel dichterbij te zien komen en ondernemen ze geregeld protestacties en bezettingen.

In mijn thesisonderzoek verkende ik deze politieke ontwikkelingen meer in detail en focuste ik op de Khoisanactivisten in Kaapstad omdat de sociale bewegingen daar het actiefst zijn. Hoewel het allesbehalve mijn doel was om de 'feiten' rondom de beweringen van de activisten na te gaan zoals de meeste onderzoekers naar het onderwerp voordien hadden gedaan en het mij veeleer ging om de 'symbolische' aard van hun verzet, leidde mijn historische onderzoek wel tot verscheidene momenten van kritische reflectie over de bijdrage van historici in dit debat.⁹ Welke concepten en vormen van bewijs kunnen objectief vermeend onrecht in het heden verbinden met onteigeningen uit een ver verleden? Het antwoord op deze vraag wordt bemoeilijkt door meerdere factoren. De algemene geschiedenis van onteigening is evident maar deze gebeurtenissen zijn destijds slechts sporadisch en in abstracte termen gedocumenteerd. Het is omwille van eeuwen vermenging onder de Europese bevolking bovendien brontechnisch ingewikkeld om aan te tonen welke hedendaagse activisten nazaten zijn van historische Khoisan die ten tijde van de VOC land in 'bezit' hadden.

Het zijn dit soort moeilijkheden waarover ik het in dit artikel wil hebben, aangezien ze aantonen dat de positie van een historicus in deze problematiek

rondom inheemse landeisen noodzakelijk is, maar tegelijkertijd ook onderworpen is aan ingewikkelde vraagstukken met betrekking tot het raakvlak tussen het vakgebied en de gerechtelijke sfeer. Zoals ik eerder aangaf moeten de begrippen ‘bewijs’ en ‘bronmateriaal’ genuanceerd en gecontextualiseerd worden. Ik doe hier een poging toe en problematiseer deze begrippen aan de hand van enkele voorbeelden uit mijn veldwerk rondom Kaapstad. Ik bespreek eerst de landeisen in het dorpje Mamre ten noorden van Kaapstad door het Cochoqua Royal House en vervolgens bespreek ik enkele erfgoedsites rondom Kaapstad die opgeëist worden door Khoisanactivisten. Ik sluit het artikel af met enkele algemene reflecties omtrent de positie en mogelijke werkwijze van de historicus in het politiek beladen debat rond Khoisanlandeisen en inheemse rechten.

Het Cochoqua Royal House en de Mamre-landeisen

Figuur 1. Kaart met locaties van verscheidene Khoisan-stammen.

In 1977 bracht de historicus Richard Elphick een boek uit dat nog steeds geldt als een standaardwerk over de geschiedenis van de Khoisan in Zuid-Afrika.¹⁰ Een van de meest hergebruikte afbeeldingen uit *Kraal and Castle* betreft een kaart met de locaties van de verscheidene Khoisanstammen ten tijde van de aankomst van Jan van Riebeeck (zie Figuur 1). Zijn nauwkeurige bronverwijzing en nuancering dat het om een hele losse schatting gaat getuigt van Elphick's vakmanschap. Wellicht had hij niet verwacht dat zijn kaart zo'n veertig jaar later zou opduiken op een plech-

tigheid in Atlantis (ongeveer vijftig kilometer ten Noorden van Kaapstad) waar de 'Cochoqua Royal House' officieel werd ingehuldigd. 'Kan je dan niet zien dat we hier waren?', vroeg één van de activisten die van de kaart een geplastificeerde badge had gemaakt. Ik wilde hier op ingaan en doorvragen, maar ik moest noodgedwongen mijn aandacht vestigen op het podium. De officiële inhuldiging van Chief Johannes als opperhoofd van de Cochoqua ging net beginnen.

Ik had Chief Johannes enkele maanden voordien ontmoet, omdat activisten mij naar hem verwezen toen ik informeerde naar Khoisanlandeisen in de buurt van Kaapstad. Chief Johannes had naar eigen zeggen een legitieme landeis in Mamre en zou zelf zijn bloedlijn kunnen traceren tot een Khoisanstamhoofd uit de achttiende eeuw. Mamre is een interessante zaak omdat het een klein dorpje betreft dat gegroeid is uit een Moravische missiepost die er gevestigd was in de vroege achttiende eeuw. Deze missieposten werden opgericht in de nabijheid van Khoisangemeenschappen omdat er zodoende een groep 'bekeerlingen' in de buurt was. Bovendien konden de naburige Khoisan bescherming genieten bij de kerk en werden hun eigendommen bezit van de kerkgemeenschap (en dus niet van de blanke boeren). Dit betekent dat deze huidige gemeenschappen misschien wel de meest identificeerbare voorbeelden zijn van locaties waar er sprake kan zijn van historische continuïteit tussen de huidige bewoners en de oorspronkelijke Khoisan.¹¹

Chief Johannes heeft in zijn huis een uitpuilende map met materiaal om zijn beweringen hard te maken.¹² Hij heeft talloze boeken verslonden en vertoeft na zijn werkuren vaak in de lokale archieven, op zoek naar meer bewijs. Toen ik zijn materiaal aan het doorlichten was werd het duidelijk dat hij zijn beweringen grotendeels baseert op bronnen van onduidelijke afkomst en vaak met beperkte literatuurverwijzingen. Discussies met Chief Johannes over de relevantie van het begrip 'privé-eigendom' in de achttiende eeuw verliepen ook niet heel vlot. Als een religieus man had hij het bovendien moeilijk met het feit dat sommige Khoisan destijds mogelijk uit vrije wil naar de kerk overgestapt waren. Veel van dit 'bewijs' doorstaat de toets van een professioneel historicus niet omdat er zelden sprake is van duidelijke bronverwijzingen of een degelijke bronnenkritiek. Toch is het opmerkelijk hoe Chief Johannes als amateurhistoricus er in slaagde om generaties Khoisan te onderzoeken en op basis daarvan een coherent verhaal te vertellen. Dit, zo meende hij, omwille van de mondelinge overlevering van vader tot zoon door de eeu-

wen heen. Hoewel dit soort verhalen en beweringen tijdens de Apartheid (en daarvoor) geheim moesten blijven waren ze er toch in geslaagd de geschiedenis levend te houden. Toen de Apartheid werd afgeschaft, voelde Chief Johannes dat het moment rijp was om zijn eisen en beweringen openbaar te maken. Voor hem was het simpel: hij kon zijn afkomst traceren tot een zekere Chief Klapmuts die opgetekend staat in verschillende bronnen en zijn 'eigendom' en titel als stamhoofd destijds had verloren.¹³ Bovendien waren er velen in de gemeenschap die hem steunden in zijn zoektocht naar land in Mamre.

Ten tijde van de inhuldiging van het Cochoqua Royal House in Atlantis was de landeis echter al uitgebreid tot het hele West Coast gebied en had Chief Johannes zich uitgeroepen tot chief van de Cochoqua. Er waren anderen opgedoken die beweerden het *echte* Cochoqua-stamhoofd te zijn en uiteenlopende vormen van bewijs hadden om hun beweringen hard te maken. Maar ongeacht de specifieke leider, hadden de Cochoqua, aldus Chief Johannes, een legitieme eis op heel de West Coast omdat de naam Cochoqua het meest vernoemd werd in Europese bronnen en ze daarom wellicht de sterkste en invloedrijkste stam waren. Bovendien viel Mamre vermoedelijk onder hun 'autoriteit' omwille van de geografische locatie. Ook in de beruchte District Six landeis in Kaapstad dook er plots een Cochoqua-vlag op tijdens een bezetting van een gebouw door Khoisanactivisten.¹⁴ Veel mensen redeneren dat de regering hun eisen niet meer kan negeren als het Cochoqua Royal House maar genoeg geluid kan maken en kan aantonen dat ze veel volgelingen hebben. Interessant is dat het huidige wetsvoorstel omtrent de herkenning van Khoisanleiders — de National Traditional and Khoi and San Authorities Bill — het hebben van een bepaalde hoeveelheid volgelingen binnen de gemeenschap als criteria vermeldt om een titel als Khoisanstamhoofd op te eisen. Tot op heden heeft de regering echter nog geen aandacht geschonken aan de Mamre-landeis van Chief Johannes noch aan de eis van het hele West Coast gebied.

Op zoek naar Khoisanerfgoed in Kaapstad

Hoewel er niet veel bekend is over de onderhandelingen rond Khoisanlandeisen, is één van de ideeën die naar voren is gekomen tijdens de nationale bijeenkomsten tussen Khoisan-groepen en de regering in Kimberley om erfgoedsites op te richten voor de Khoisan op plaatsen van betekenis. Dit is een vaak terugkerende eis van meer gematigde Khoisanactivisten en

zou enigszins eenvoudiger te realiseren zijn dan stukken land verbinden met specifieke historische en hedendaagse individuen. Het lijkt dan ook waarschijnlijk dat de regering deze weg zal inslaan indien er motivatie is om de activisten tegemoet te komen.

Een evidente plek van betekenis voor de Khoisan is Kasteel de Goede Hoop in het centrum van Kaapstad; niet toevallig de locatie waar ik de eerste activisten leerde kennen en waar de meeste publiek-gesteunde evenementen rond de Khoisan georganiseerd worden.¹⁵ Het huidige kasteel was oorspronkelijk een fort dat opgericht was onder Jan van Riebeeck in de zeventiende eeuw. Het symboliseert de permanente vestiging van Europeanen aan de Kaap. In de twee eeuwen voor het fort werd opgericht waren de diverse handelaren die de Kaap hadden bezocht er niet in geslaagd om permanente structuren op te richten, omdat de Khoisan hier radicaal tegen waren. Toen de Portugese generaal Francisco de Almeida in 1510 aanstalten maakte om wat langer rond te hangen aan de Tafelbaai dan gewenst, ontstond er een misverstand en werden zijn manschappen aangevallen en verslagen door de lokale bevolking. Deze gebeurtenis spreekt nog steeds tot de verbeelding van veel activisten. Een historische afbeelding die deze veldslag weergeeft, en die gemaakt is voor het museum in Kasteel de Goede Hoop, dook recentelijk op in een protestactie van enkele Khoisanactivisten tegen de ontruiming van illegale structuren in Hout Baai (zie Figuur 2).

Figuur 2. Protestactie van Khoisanactivisten tegen de ontruiming van illegale structuren in Hout Baai.

Van Riebeeck hield echter voet bij stuk en slaagde er in om stapsgewijs een permanente nederzetting te vestigen aan de Kaap. Hoewel Van Riebeeck geen ambitie had om conflicten met de Khoisan aan te gaan maar eerder als doel had om handel met hen te drijven, symboliseert hij voor de Khoisanactivisten het kwaadaardige karakter van de kolonisering. In 2012 werd zijn standbeeld in Kaapstad bijvoorbeeld door enkele activisten bedekt met vuilniszakken om vijfhonderd jaar verzet tegen ‘kolonisatie’ te vieren. Het Kasteel neemt dus een gevoelige plaats in bij veel activisten en, hoewel sommigen het liefst het complex zouden vernietigen, zijn de meesten voorstander om er zowel een erfgoedsite als een plaats van ‘genezing’ van te maken. Deze plannen zijn al enkele decennia oud maar de regering is tot op heden nog niet op de eisen ingegaan. Wel werd het Kasteel op de erfgoeddag van 2016 heringericht met Khoisanhutjes en worden er in meer recente jaren regelmatig evenementen georganiseerd waar veel activisten aan deelnemen.

Het Kasteel is niet het enige VOC-erfgoed in de stad dat een rol speelt binnen het Khoisanactivisme: de groentetuin die destijds door de VOC werd aangelegd in Kaapstad, de zogenaamde ‘Compagnies tuin’, heden ten dage een toeristische trekpleister, wordt ook al jaren opgeëist door diverse activisten. Wat eigenaardig is aan deze situatie is dat diverse groepen die geaffilieerd zijn met verschillende stamnamen zich door de jaren heen hebben verbonden met die plaats omdat ‘hun’ stamhoofd destijds werd weggejaagd van zijn *kraal* die op die locatie aanwezig zou zijn geweest. Bovendien zijn sommige van deze activisten door de jaren heen overgestapt naar andere groepen (en stamnamen) en is het onduidelijk wat precies hun doel is voor de locatie en wat ze willen bereiken.¹⁶ In plaats van een eis voor het specifieke stuk grond, lijkt het eerder opnieuw de symbolische betekenis van de locatie die centraal staat. Omdat er verschillende groepen aanspraak maken op het gebied kan dit wel zorgen voor conflict en vooral voor verwarring die de beweging niet ten goede komt. Dit kan een verlies aan geloofwaardigheid teweegbrengen. De plaats Oude Molen in Rondebosch (een buurt in Kaapstad) is bijvoorbeeld intensief betwist tussen verschillende groepen. De ene groep beweert dat het de locatie is waar de eerste blanke boeren zich mochten vestigen, terwijl een andere groep beweert dat het de locatie was van de kraal van een bepaald stamhoofd.¹⁷

Deze voorbeelden tonen aan dat, hoewel discussies rond erfgoed enigszins evidentier zijn dan landeisen die terug gaan tot de zeventiende eeuw, zij ook hun eigen uitdagingen, conflicten en complexiteiten met zich meebrengen. Net als bij landeisen duiken steeds dezelfde ingewikkelde vraagstukken op: waarom

welke site voor welke persoon of groep? In wat volgt probeer ik samen te vatten hoe ik de positie van een historicus binnen deze beladen discussie opvat.

Verder kijken dan de dichotomie tussen feit en fictie

Antropologen Jean en John Comaroff waarschuwen in hun kritische werk over identiteitspolitiek, *Ethnicity Inc.*, dat een sceptische houding noodzakelijk is wanneer men het heeft over de erkenning van traditioneel leiderschap en landeisen. Dit omdat het historisch betoog, verbonden aan deze beweringen, getransformeerd wordt om te beantwoorden aan de strikte eisen van de geografie en de gerechtelijke sfeer.¹⁸ Uit de voorbeelden in dit artikel mag duidelijk blijken dat deze transformaties vaak problematisch zijn voor historici. Wellicht fronste de lezer de wenkbrauwen enkele keren wanneer ik het had over de selectieve omgang met bronmateriaal door het Cochoqua Royal House, de anachronistische projectie van het begrip privé-eigendom in een zeventiende-eeuwse context, de uiteenlopende interpretaties van het begrip 'bewijs' of het opduiken van historische kaarten en afbeeldingen op onverwachte plaatsen. Stamnamen worden door sommige individuen verbonden met gebieden in hedendaags Zuid-Afrika met weinig historische nuance. Anderen voelen dan weer geen noodzaak om uit te leggen op welke historische grond ze zich baseren wanneer ze zich de titel van stamhoofd aanmeten. De kritische toeschouwer voelt hierdoor al snel dat opportunisme en vervalsing wellicht een grote rol spelen bij sommige Khoisanactivisten.

Het is echter te simplistisch om daarom te concluderen dat Khoisanactivisme slechts een politiek spektakel is waarbij een groep opportunisten allerlei historisch materiaal opdiept en misbruikt in een zoektocht naar eigendom en macht. Wanneer we de bril van de klassieke historicus even afzetten nadat hij zijn werk heeft gedaan, kunnen we enkele belangrijke nuances maken. In zijn studie over landeisen in Namaqualand merkte antropoloog Steven Robins bijvoorbeeld op dat men niet mag vergeten dat de culturele identiteit van de Khoisan grotendeels verloren is gegaan ten gevolge van eeuwen onderdrukking en denigrerende opvattingen over de kleurlingen als mensen zonder unieke historische identiteit.¹⁹ In activistische kringen wordt dit fenomeen soms controversieel omschreven als een 'cultural genocide'. Door dit langdurig gebrek aan en miskennis van hun identiteit is het niet onlogisch dat mensen niet de culturele authenticiteit vertonen die sommigen van hen zouden verwachten en dat activisten zich moeten behelpen met stereotype opvattingen over inheemse cultuur en

het beperkte beschikbare bronmateriaal. Veel activisten zijn zich overigens bewust van de noodzaak om de geschiedenis creatief te benaderen. ‘We proberen ook maar wat te knutselen tussen wat we weten uit mondelinge overlevering en wat we erbij verzinnen,’ vertelde een ceremonieleider mij bijvoorbeeld al lachend toen ik hem vroeg waar hij het ritueel geleerd had. Expliciete en karikaturale invullingen van wat het betekent om ‘authentiek’ inheems te zijn worden bovendien aangemoedigd door de vaagheid en ambiguïteit van de regering en de wetsvoorstellen. Soms lijkt het alsof de Khoisan om één of andere redenen harder aangepakt worden dan andere etnische groepen in Zuid-Afrika.

Ondanks het feit dat de Khoisan waarschijnlijk niet snel erkend zullen worden als uniek inheems in Zuid-Afrika, of land zullen mogen eisen dat werd ontnomen in de zeventiende eeuw, is de *Khoisan-revival* beweging toch aan het groeien. Deze groei gaat echter gepaard met een zeer beperkt aantal onderzoeksprojecten over het onderwerp. Dit is niet alleen jammer omdat nuance in het debat dringend nodig is en er weinig bekend is over de stukken land die opgeëist worden en waarom, maar ook omdat het tot nieuwe inzichten kan leiden over de Zuid-Afrikaanse geschiedenis. Missieposten zoals Mamre zijn bijvoorbeeld nog niet vanuit dit perspectief benaderd door historici en de geschiedenis van de Khoisan in de negentiende en twintigste eeuw is nauwelijks gedocumenteerd. De Griqua (zie noot 1 en 5) vormen hier een uitzondering op en kunnen dienen als een na te volgen voorbeeld. Dat de onderzoeker het historisch discours zal bekritisieren is nuttig en noodzakelijk om feit van fictie te scheiden en om het begrip ‘onteigening’ te contextualiseren; vooral indien er ooit historici in de rechtszaal uitgenodigd worden zoals dat bij andere landeisen gebeurde. Maar deze houding laat slechts één kant van het fenomeen van het Khoisanactivisme zien. De historicus zal ook voor een deel de rol van antropoloog op zich moeten nemen en etnografisch veldwerk moeten verrichten tussen de Khoisanactivisten om een idee te krijgen van de ‘symbolische dimensies’ die hun relatie tot het verleden en het materieel erfgoed helpen verklaren en nuanceren.²⁰

Voor de sociaal geëngageerde historicus die gelooft in de Zuid-Afrikaanse politiek met betrekking tot erfgoed, historische rechtvaardigheid en culturele heropleving is er dus nog veel werk weggelegd. Dit is niet evident omdat de onderzoeker er in moet slagen om zich zo objectief en productief mogelijk in het spanningsveld tussen historiografie en activisme te manoeuvreren.

Deze werkwijze lijkt mij noodzakelijk om er voor te zorgen dat er een nuttige en genuanceerde politiek tegenover het Khoisanactivisme tot stand komt. Bovendien ben ik ervan overtuigd dat het manoeuvreren tussen deze spanningsvelden vernieuwende inzichten kan genereren voor de historische wetenschap. Het feit dat dit artikel wellicht meer vragen en verwarring heeft gegenereerd dan antwoorden, is voor mij dan ook geen probleem. Het is eerder een aantrekkelijke uitnodiging voor historici en antropologen die geïnteresseerd zijn in etnografisch veldwerk, metahistorische en interdisciplinaire vraagstukken.

Noten

1. 'Khoisan' is een term die verwijst naar de gelijkenissen tussen bepaalde inheemse bevolkingsgroepen (Cape Khoi, Griqua, San, Koranna, Nama) in Zuidelijk-Afrika. Hoewel de term Khoisan generaliserend werkt en voor velen niet geschikt is om de huidige groep activisten in Zuid-Afrika aan te duiden, gebruik ik hem in dit artikel omdat het de benaming is waarmee de meeste activisten zichzelf heden ten dage vereenzelvigen. Voor een meer gedetailleerde bespreking over nomenclatuur zie: Alan Barnard, "Problems in the construction of Khoisan Ethnicities," in *The proceedings of the Khoisan Identities & Cultural Heritage Conference. Organized by the Institute for Historical Research at the University of the Western Cape (12-16 July 1997)*, ed. Andrew Bank (Cape Town: South African Museum, 1997), 51-58.
2. Voor meer over deze geschiedenis zie: Richard Elphick, *Kraal and Castle: Khoikhoi and the Founding of White South Africa* (New Haven, London: Yale University Press, 1977); Nigel Penn, *The Forgotten Frontier: Colonist and Khoisan on the Cape's Northern Frontier in the 18th Century* (Cape Town: Juta and Company Ltd., 2005); Mohamed Adhikari, *The Anatomy of a South African Genocide: The Extermination of the Cape San Peoples* (Athens: Ohio University Press, 2011).
3. Robert Ross, "The Changing Legal Position of the Khoisan in the Cape Colony, 1652-1795," *African Perspectives* 5 (1981): 69.
4. Onder het systeem van de Apartheid werden de reeds courante termen 'kleurling', 'zwart', 'Indisch' en 'blank' officieel gehanteerd om onderscheid te maken tussen groepen mensen. Ik gebruik deze termen in het artikel vanuit deze invalshoek.
5. De Griqua's vormen hier enigszins een uitzondering op omdat ze een lakse vorm van identificatie hanteerden en omdat ze omwille van hun politieke standpunten en fysiek uiterlijk door de kolonialisten en de bewindhebbers tijdens Apartheid enige vorm van autonomie mochten behouden. Voor meer over deze kwestie zie: Michael Besten, "Transformation and Reconstitution of Khoe-San Identities AAS Le Fleur I, Griqua Identities and Post-Apartheid Khoe-San Revivalism (1894-2004)" (PhD diss., Leiden University, 2006).
6. Thabo Mbeki, *Statement of Deputy President TM Mbeki, on behalf of the African National Congress on the occasion of the adoption by the Constitutional Assembly*

of “the Republic of South Africa Constitution Bill 1996.

7. Het is bijvoorbeeld algemeen aanvaard dat Khoisan eigendom deelden en niet in privébezit hielden (Richard Elphick en Vincent Malherbe, “The Khoisan to 1828,” in *The Shaping of South African Society, 1652-1840*, eds. Richard Elphick en Herman Giliomee (Cape Town: Maskew Miller Longman, 1989), 12.
8. In Zuid-Afrika wordt er een onofficieel beleid gevoerd waar iedere etnische groep die gekoloniseerd is geweest in het land als ‘inheems’ wordt beschouwd. Een exclusieve erkenning van de Khoisan als inheemse bevolkingsgroep wordt niet overwogen omdat dit etnische conflicten zou aanmoedigen.
9. Voor een voorbeeld van een historisch-kritische aanpak zie bijvoorbeeld Besten, “Transformation and Reconstitution,” en Emile Boonzaier en John Sharp, “Ethnic identity as performance: lessons from Namaqualand,” *Journal of Southern African Studies* 20 (1994): 405-416.
10. Elphick, *Kraal and Castle*.
11. Mamre is slechts één voorbeeld. Andere plaatsen in Zuid-Afrika zoals Genadendal, Bethany of Goedverwacht hebben een soortgelijke geschiedenis.
12. In mijn thesis ga ik dieper in op de relatie tussen de specifieke beweringen die Chief Johannes maakt en het beschikbare historische onderzoek. Zie: Rafael Verbuyst, “Claiming Cape Town: ethnographic interpretations of Khoisan activism and land claims” (MA diss., Leiden University, 2015), 78-92.
13. Dan Sleigh, *Die Buiteposte. VOC-buiteposte onder Kaapse bestuur, 1652-1795* (Pretoria: HAUM uitgewers, 1993), 509.
14. De nog steeds lopende District Six landeis betreft een gebied in het centrum van Kaapstad dat tijdens de Apartheid bekend was omwille van de gevarieerde bevolkingsgroepen die er woonden en werden weggejaagd om het gebied exclusief voor de blanke bevolking in te richten. De landeis heeft intussen een beruchte reputatie omdat hij al ruim twintig jaar loopt en de complicaties rond landeisen in een stedelijke context aantoon.
15. Zie bijvoorbeeld de huidige tentoonstellingen over Zuid-Afrikaanse ‘koningen’: <http://www.castleofgoodhope.co.za/kings-castle-good-hope/>, geraadpleegd op 06/02/2017.
16. Een kraal is een traditionele Khoisannederzetting.
17. Voor meer informatie over deze eisen en beweringen zie: Verbuyst, “Claiming Cape Town,” 97-99.
18. John Comaroff en Jean Comaroff, *Ethnicity, Inc.* (Chicago: University of Chicago Press, 2009), 81.
19. Steven Robins, “Transgressing the borderlands of tradition and modernity: Identity, cultural hybridity and land struggles in Namaqualand (1980-1994),” *Journal of Contemporary South African Studies* 15 (1997): 23-43.
20. Rafael Verbuyst, “Claiming Cape Town: towards a symbolic interpretation of Khoisan activism and land claims,” *Anthropology Southern Africa* 39 (2016), 83-96.